

Μάριος Παν. Αθανασόπουλος
φιλόλογος

Χορηγόσκαλα
Το «Ζάλογγο» της Μεσσηνίας

«Το γεγονός ότι ζούμε σε μια αντι-ηρωική εποχή και έχουμε σχετικοποιήσει τα πάντα δεν μας επιτρέπει να βλέπουμε με το ματογυάλι του ύστερου απομυθοποιητικού εικοστού αιώνα ενέργειες και πράξεις ηρωισμού, με τις οποίες, επειδή δεν μπορούμε να αναμετρηθούμε, τις βάζουμε στο κρεβάτι του Προκρούστη»

Γ. Καραμπελιάς, *Συνωστισμένες στο Ζάλογγο*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, σ. 158

Α. Εισαγωγικά

Το Ζάλογγο, παρά τις όποιες αμφισβητήσεις έχει κατά καιρούς υποστεί[1], εξακολουθεί να αποτελεί στο συλλογικό υποσυνείδητο μια εμβληματική ιστορική στιγμή αυτοθυσίας και πατριωτισμού. Η ελληνική ιστορία, ωστόσο, διαθέτει και άλλες παρόμοιες στιγμές αυτοθυσίας από Ελληνίδες που προτίμησαν τον θάνατο από την ατίμωση. Μία από αυτές έλαβε χώρα στη «Χορηγόσκαλα», περιοχή της Αλαγονίας Μεσσηνίας, την περίοδο της παρουσίας των στρατευμάτων του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, το 1826.

Τα χωριά της Αλαγονίας βρίσκονται στον ΒΔ Ταΰγετο, στα σύνορα Μεσσηνίας και Λακωνίας, και περιλαμβάνουν 6 χωριά, που ονομάζονται: Αλαγονία (Σίτσοβα), Αρτεμισία (Τσερνίτσα), Καρβέλι (Κουτσαβά Καρβέλι), Λαδά (Κουτσαβά Λαδά), Νέδουσα (Μεγάλη Αναστάσοβα) και Πηγές (Μικρή Αναστάσοβα)[2].

Πρόκειται για μια περιοχή με έντονο το αγωνιστικό και αντιστασιακό πνεύμα των κατοίκων της και ιστορία που ξεκινά από την αρχαιότητα (αρχ. Δενθαλιάτις) και φτάνει, μέσω του Βυζαντίου (Μηλιγγοί Σλάβοι) και της Τουρκοκρατίας («Πισινοχωρίτες», λόγω της γειτνίασης με τον Μυστρά), στα νεώτερα χρόνια (αντίσταση κατά την περίοδο της Κατοχής εναντίον των κατακτητών).

[1] Βλ. Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, εκδ. ΕΣΤΙΑ, Αθήνα 2006.

[2] Σε παρένθεση έχουν τεθεί οι σλαβικής προέλευσης ονομασίες που υφίσταντο κατά την εποχή της Επανάστασης του 1821.

Η περίοδος της Τουρκοκρατίας και της Επανάστασης του 1821 αποτελούν την κορυφαία ίσως στιγμή για τους κατοίκους της Αλαγονίας. Την περίοδο αυτή αναδεικνύονται σπουδαίες μορφές, τόσο εκκλησιαστικές (Οικουμενικός Πατριάρχης Προκόπιος Πελεκάσης, από τη Σίτσοβα) όσο και στρατιωτικές (Νικήτας Σταματελόπουλος ή Νικηταράς, από τη Μεγάλη Αναστάσοβα). Η σπουδαιότητα, μάλιστα, της περιοχής στην Επανάσταση καταφαίνεται στα *Απομνημονεύματα* του Φωτάκου, όπου ο Παπαφλέσσας, στην περίφημη σύσκεψη της Βοστίτσας και στην προσπάθειά του να πείσει τους προκρίτους να τον ακολουθήσουν, τους απείλησε με τα εξής λόγια: «*Θὰ πάρω χίλιους Πισινοχωρίτες καὶ Σαμπαζότες μὲ λουρίδες κι ἄλλους τόσους Μανιάτες. Θὰ κάμω τὴν ἐπανάσταση καὶ θὰ χτυπήσω τὸν ὀχτρό. Καὶ τότες ὅποιονε πιάσουνε δίχως ἅρματα οἱ Τοῦρκοι ἂς τὸν κομματιάσουν...*»[3].

Λόγω του ορεινού χαρακτήρα της Αλαγονίας, στην περιοχή έλαβαν χώρα συσκέψεις ηγετικών προσώπων της Επανάστασης, ενώ προετοιμάστηκε και το έδαφος για την απελευθέρωση της Καλαμάτας, στις 23 Μαρτίου 1821. Ο ίδιος χώρος αποτέλεσε καταφύγιο για πολλούς κατοίκους της ευρύτερης περιοχής της Καλαμάτας κατά την περίοδο των επιδρομών των Τουρκοαιγυπτίων στη Μεσσηνία υπό τον Ιμπραήμ πασά της Αιγύπτου.

Σε μία από αυτές έλαβε χώρα και το περιστατικό της Χορηγόσκαλας.

Β. Ο Ιμπραήμ στη Μεσσηνία

Στα τέλη του 1824, η οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε δυσχερή θέση λόγω της εδραίωσης της ελληνικής Επανάστασης και της σταδιακής μετατροπής του διεθνούς παράγοντα υπέρ των ελληνικών θέσεων. Η λύση που προέκρινε η Υψηλή Πύλη ήταν το αίτημα για βοήθεια προς τον Μωχάμετ Άλη της Αιγύπτου, με σημαντικά ανταλλάγματα.

Η πρόταση ήταν δελεαστική για τον τοπάρχη της Αιγύπτου, ο οποίος έστειλε τον 37χρονο θετό γιο του, Ιμπραήμ, με εντολή να καταπνίξει την Επανάσταση.

Εν τω μεταξύ, η επαναστατημένη Ελλάδα βρισκόταν την ίδια περίοδο σε οικτρή κατάσταση. Μεγάλο μέρος των χρημάτων του πρώτου δανείου από την Αγγλία είχε δαπανηθεί κατά την εμφύλια διαμάχη, η δεύτερη φάση του εμφυλίου μαινόταν στην Πελοπόννησο και πολλοί αντίπαλοι της παράταξης Κουντουριώτη, που είχε επικρατήσει, βρίσκονταν υπό κράτηση.

Μέσα σ᾽ αυτή την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, ο Ιμπραήμ πραγματοποίησε μια παράτολμη ενέργεια, οργανώνοντας εκστρατευτικό σώμα και μεταφέροντας τα στρατεύματά του εν μέσω χειμώνος στην Πελοπόννησο, αιφνιδιάζοντας απόλυτα τον αντίπαλο.

Οι αιγυπτιακές δυνάμεις άρχισαν να αποβιβάζονται ανενόχλητες στις 11/23 και 12/24 Φεβρουαρίου 1825, στο κάστρο της Μεθώνης αρχικά, το οποίο βρισκόταν ακόμα στα χέρια των Οθωμανών. Το σύνολο του εκστρατευτικού σώματος ανερχόταν σε 4.000 πεζούς και 400 ιππείς – ένα μικρό για τα μέτρα του πολέμου της ανεξαρτησίας σώμα.

Όταν ο Ιμπραήμ πέτυχε την αρχική επιδίωξή του, να εδραιώσει δηλαδή την παρουσία του στην περιοχή και να επεκτείνει την επικράτειά του προς την Κορώνη, υποδεχόμενος και ενισχύσεις, ξε-

[3] Σόλων Γρηγοριάδης, *Παπαφλέσσας*, τ. Α΄, εκδ. Τουλούπας, Αθήνα 1982, σελ. 215.

κίνησε την πολιορκία του Νιόκαστρου (σημ. Πύλου), το οποίο παραδόθηκε στις 6/18 Μαΐου. Μία ημέρα νωρίτερα (στις 17 Μαΐου) είχε αποφυλακιστεί ο Κολοκοτρώνης, αναλαμβάνοντας ξανά την ηγεσία του στρατεύματος. Στις 20 του ίδιου μήνα, ο Παπαφλέσσας έπεφτε νεκρός, μαζί με το σύνολο σχεδόν των ανδρών του, στο Μανιάκι. Άμεση συνέπεια του γεγονότος ήταν η χωρίς αντίσταση επικράτηση του Ιμπραήμ στο μεγαλύτερο μέρος της Μεσσηνίας (κατάληψη Αρκαδιάς/Κυπαρισσίας, πυρπόληση Καλαμάτας και άλλων κωμοπόλεων της περιοχής). Παρόμοια κατάληξη είχε και η μάχη στη Δραμπάλα, ένα ύψωμα ΒΔ του χωριού Άκοβος της Αρκαδίας (5-7 Ιουνίου), κοντά στην Αλαγονία, αλλά και σειρά άλλων μικρότερων αψιμαχιών.

Η απελπιστική κατάσταση στην οποία βρέθηκε η Επανάσταση εκείνη την περίοδο αντικατοπτρίζεται και από την πράξη για την *Αίτηση αγγλικής προστασίας* ή *Πράξη υποταγής*, που υπογράφηκε σχεδόν από όλους τους πρωταγωνιστές, το καλοκαίρι του 1825.

Ο χειμώνας του 1825-1826 αφιερώθηκε από τον Ιμπραήμ στην πολιορκία του Μεσολογγίου, το οποίο κατελήφθη στις 10 Απριλίου του 1826, ύστερα από την ηρωική έξοδο των πολιορκημένων Ελλήνων. Η είδηση έφτασε ενώ συνερχόταν η Γ΄ Εθνοσυνέλευση στην Επίδαυρο, σκορπώντας τον πανικό και την απογοήτευση στο στρατόπεδο των Ελλήνων.

Μετά την πτώση του Μεσολογγίου, ο Ιμπραήμ επέστρεψε στην Πάτρα και από εκεί ξεκίνησε λεηλασίες προς την Ηλεία και τη Μεσσηνία. Στις 10 Μαΐου έφτασε στην Τριπολιτσά και λίγες ημέρες μετά αναχώρησε προς τα μεσσηνιακά κάστρα. Για να τον εμποδίσει, ο Κολοκοτρώνης, συγκέντρωσε στράτευμα 5.000 περίπου ανδρών στην περιοχή Δερβένι Λεονταρίου, αναγκάζοντάς τον να επιστρέψει ξανά στην Τριπολιτσά. Στη συνέχεια οι αιγυπτιακές δυνάμεις αποπειράθηκαν να κατευθυνθούν προς την Καλαμάτα από τα στενά της Πολιανής. Στο χωριό Δυρράχι τούς αντιμετώπισε ο Νικηταράς με τους άνδρες του. Στις 18 Μαΐου κατέστρεψαν την Ανδρίτσαινα και στις 21 του ίδιου μήνα εγκατέλειψαν τον κάμπο της Καρύταινας, και ένα μέρος τους βάδισε προς τα Σαμπάζικα[4], με αντικειμενικό σκοπό να εξαλείψει τις εστίες αντίστασης που είχαν απομείνει στη νότια Πελοπόννησο (περιοχές του ορεινού όγκου του Ταϋγέτου που ξεκινούν από τα Σαμπάζικα, συνεχίζουν στην Αλαγονία και καταλήγουν στη Μάνη).

Ένα τμήμα αυτού του στρατεύματος πέρασε προς την περιοχή της Αλαγονίας μέσω των μονοπατιών που συνέδεαν τις δύο περιοχές και έφτασε στη Μεγάλη Αναστάσοβα (σημ. Νέδουσα), την οποία είχαν εκκενώσει οι κάτοικοί της. Σύμφωνα με τον Ν. Σπηλιάδη, οι Αιγύπτιοι «*Μετὰ ταῦτα ἐκινήθησαν εἰς τὴν μεγάλην Ἀναστάσοβαν, ὅπου ᾐχμαλώτισάν τινας ἀδυνάτους, καὶ ἀπήρχοντο εἰς Μεσσηνίαν*»[5]. Παρόμοια αναφέρει και ο Θεόδ. Κολοκοτρώνης σε επιστολή του στις 24 Μαΐου («*Οἱ μὲν ἐχθροί, διὰ τῆς Πολιανῆς, διέβησαν εἰς Ἀναστάσοβαν καὶ λεηλατήσαντες καὶ κατακαύσαντες αὐτήν, κατέ-*

---

[4] Πρόκειται για τους τ. Δήμους Φαλαισίας και Αμφείας, δηλαδή την περιοχή που περιλαμβάνει τα χωριά Πολιανή, Άκοβος, Δυρράχι, Νιοχώρι, Λεοντάρι, Τουρκολέκα κ.ο.κ.

[5] Ν. Σπηλιάδης, *Ἀπομνημονεύματα (1821-1843)*, τ. Γ΄, εκδ. Π.Φ. Χριστόπουλος, Αθήναι 1975, σελ. 21.

βησαν εἰς τὴν Καλαμάταν…»[6]). Σύμφωνα δε με τον Διον. Κόκκινο, οι Αιγύπτιοι «…*ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Μεγάλην Ἀναστάσοβαν, ὅπου συνηνώθησαν μὲ ἄλλας αἰγυπτιακὰς δυνάμεις ἐρχομένας ἀπὸ τὸν Μιστρᾶ, καὶ ἐβάδισαν πρὸς τὴν Μεσσηνίαν*»[7], άποψη με την οποία συμφωνεί και ο Μ. Οικονόμου[8].

Γ. Η θυσία στη Χορηγόσκαλα

Τότε (21 ή 22 Μαΐου) θα πρέπει να έλαβε χώρα και η θυσία στη θέση «Χορηγόσκαλα». Άγνωστος αριθμός από γυναίκες με τα παιδιά τους και νεαρές κοπέλες, τρομοκρατημένες από την επιδρομή των Αιγυπτίων, προσπάθησαν να κατευθυνθούν για ασφάλεια προς τους ορεινούς όγκους που συνέδεαν την Αλαγονία με την περιοχή των Σαμπάζικων. Εκεί έγιναν αντιληπτές από τους διώκτες τους και είκοσι από αυτές περικυκλώθηκαν σε ένα σημείο που ονομαζόταν «Χορηγόσκαλα» (από το σημείο αυτό λάμβαναν οι ντόπιοι κάτοικοι χορήγι, δηλαδή ασβέστη).

Τότε ξεκίνησε ένας άνισος αγώνας, κατά τον οποίο οι γυναίκες με θάρρος πολέμησαν με κάθε μέσο που διέθεταν, κυλώντας και εκσφενδονίζοντας πέτρες εναντίον των εχθρών τους, ενώ, όταν αντιλήφθηκαν πως δεν θα απέφευγαν την ατίμωση, προτίμησαν να δώσουν τέλος στη ζωή τους πέφτοντας από τον γκρεμό και προκαλώντας τον θαυμασμό και την αναγνώριση από εχθρούς και φίλους. Την τραγική κατάληξη διηγήθηκαν στον Θεόδ. Κολοκοτρώνη και στους υπόλοιπους Έλληνες ορισμένες γυναίκες, οι οποίες, πολεμώντας κι αυτές τους Αιγυπτίους, σώθηκαν από τον θάνατο και την ατίμωση και υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες της θυσίας των είκοσι περίπου ηρωικών Ελληνίδων.

Στις 24 Μαΐου ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης θα γράψει σχετικά στην κυβέρνηση:

Οἱ ἐχθροὶ περὶ τὴν 21ην τοῦ λήξαντος ἀσηκώθησαν ἀπὸ τὸν κάμπον τῆς Καρύταινας καὶ ἐξακολουθοῦντες τὴν ὁδὸν ἥτις ἔδειχνε τὴν πορείαν τῶν καταφευγόντων εἰς τὰ πισινὰ χωριὰ Καρυτινῶν καὶ ἄλλων, ἐπροχώρησαν ἕως εἰς τὴν μεγάλην Ἀναστάσοβαν· καθ' ὁδὸν εἰς τὸν Ἄκοβον τυχόντες δέκα Ἀκοβίται ἔκλεισαν εἰς ἓν μέρος εἰκοσιὲξ ἐχθρούς· ἐξ αὐτῶν, τοὺς μὲν ὀκτὼ ἐφόνευσαν, τοὺς δὲ 18 ἐζώγρησαν, ἐν οἷς καὶ ἕνα ἐπίσημον, Ὀφφικιάλους, τοὺς ὁποίους κυνηγούμενοι ἀπὸ ἄλλους ἐχθροὺς ἐφόνευσαν καὶ αὐτούς· οἱ ἐχθροὶ αἰχμαλωτίσαντες ὀλίγας τινὰς ψυχὰς ἀδυνάτους κατ' ἐκεῖνα τὰ μέρη διευθύνοντο τὰς πρὸς τὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια ὁδούς· οἱ ἐν ὄρεσι εὑρισκόμενοι μὲ τὰς φαμηλίας των Ἕλληνες ἔπεσαν κατὰ πόδας των, καὶ ποῦ μὲν τρεῖς, ποῦ δὲ δύω, ποῦ τέσσαρες, καὶ ποῦ δέκα ἐφόνευον, ὥστε ἕνας Κατσαριώτης ὀνομαζόμενος Κουρεούσης ἐφόνευσε τέσσαρας, καὶ εἴκοσι περίπου γυναῖκες μὲ τὰ παιδία των καὶ παρθένοι θεωροῦσαι εἰς ἓν μέρος ὀνομαζόμενον Χορηγόσκαλαν, ὅτι ἦσαν εἰς κίνδυνον νὰ ζωγρηθῶσιν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, αἱ μὲν προτιμήσασαι τὸν ἔντιμον θάνατον ἀπὸ τὴν ἄτιμον δειλί-

---

[6] Στ. Καλυβιώτης, «Χορηγόσκαλα», περ. *ΕΚΦΡΑΣΗ*, τ. 60 (Ιούλιος 2007), σελ. 29.

[7] Διον. Κόκκινος, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις*, εκδ. Μέλισσα, Αθήναι 1959, σελ. 416.

[8] Μ. Οικονόμου, *Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας*, ἐν Ἀθήναις 1874, σσ. 637-638 («…*προβαίνοντες δ' ἐκεῖθεν οἱ ἐχθροὶ εἰς Μεσσηνίαν κατὰ τὴν Μεγάλην Ἀναστάσοβαν ᾐχμαλώτισάν τινας ἀδυνάτους μεθ' ὅ ἡνώθησαν καὶ μὲ τοὺς ἐκ Μιστρᾶ ἐρχομένους*»).

αν ἔπεσαν ἀπὸ τοὺς κρημνούς, ἄλλαι δὲ κυλίουσαι πέτρας, ἐφόνευσαν ἐκ τῶν ἐχθρῶν, καὶ οὕτω διέφυγον ἐπαξίως τῆς ἑλληνικῆς γενναιοφροσύνης τὴν αἰχμαλωσίαν των, καὶ ἐξέπληξαν τοὺς θεωροῦντας τὴν ἀπόφασίν των Ἕλληνας, καὶ ἐχθρούς, οἱ ὁποῖοι ὕστερον διὰ τῆς Καλαμάτας καὶ Νησίου ὑπῆγαν εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια, ὅπου καὶ διατρίβουν· ὅλα δὲ ταῦτα μαρτυροῦσι τὰ πτώματα τῶν ἐχθρῶν, καὶ τὰ μοσχέτα καὶ μπαγιονέτες των, ὅπου ἐπῆραν οἱ Ἕλληνες, ὥστε ὅλη ἡ φθορὰ τῶν ἐχθρῶν εἶναι ἐπέκεινα τῶν πεντακοσίων εἰς ὅλην των τὴν ἐκστρατείαν· ἀπὸ Πάτρας ἕως ἐκεῖ αἰχμαλώτισαν περίπου τῶν πεντακοσίων ψυχῶν γυναικῶν καὶ παιδιῶν, καθὼς ὁμολογοῦσιν ὅλαι αἱ διαφεύγουσαι ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς αἰχμάλωτοι γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι εἶναι περίπου τῶν 100, καὶ ὅλαι συμφώνως λέγουν ὅτι ὁ ἐχθρὸς κατ᾽ αὐτὰς σκοπεῖ νὰ κάμῃ τὸ κίνημά του, καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐχθρῶν

27 Μαΐου 1826
ἀπὸ Σούλι Δερβενίου.
ὁ γεν. ἀρχηγὸς Θ. Κολοκοτρώνης[9].

Εκτός από τον Κολοκοτρώνη, στο περιστατικό αναφέρεται και ο Ν. Σπηλιάδης, ο οποίος επισημαίνει –όπως και ο Κολοκοτρώνης– ότι, «*Πολλαὶ γυναῖκες ἐκινδύνευον νὰ ζωγρηθῶσιν εἰς τὴν λεγομένην Χορηγόσκαλαν· τινὲς ἐξ αὐτῶν κατεκρημνίσθησαν εἰς τὰ βάραθρα καὶ ἀπώλοντο· ἄλλαι δὲ ἤρχισαν νὰ κυλίωσι λίθους μεγάλους ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν· ἐφόνευσαν καὶ ἐπλήγωσάν τινας, καὶ ἐσώθησαν*»[10].

Για τη Χορηγόσκαλα γίνεται μνεία και στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, όπου ο Απόστολος Βακαλόπουλος αναφέρει τα εξής: «*Οἱ ἐχθροὶ ἐγκατέλειψαν στὶς 21 Μαΐου τὸν κάμπο τῆς Καρύταινας καὶ ἀκολουθώντας τὸν δρόμο τῶν προσφύγων στὰ "πισινὰ χωριὰ" τῶν Καρυτινῶν μπῆκαν στὴν Ἀνδρίτσαινα, ὅπου ἔκαψαν πολλὰ σπίτια καὶ προχώρησαν ὣς τὴ Μεγάλη Ἀναστάσοβα. Ἀφοῦ αἰχμαλώτισαν ἐκεῖ λίγους ἀνθρώπους, διευθύνθηκαν πρὸς τὰ μεσσηνιακὰ κάστρα. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ποὺ βρίσκονταν μὲ τὶς οἰκογένειές τους ἐπάνω στὰ βουνά, τοὺς ἀκολουθοῦσαν ἀπὸ κοντὰ καὶ τοὺς ἐπιτίθενταν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ὅταν τοὺς ἔβρισκαν ἀπομονωμένους… Τότε στὴ θέση Χορηγόσκαλα διαδραματίστηκε μία τραγωδία ἀνάλογη πρὸς τὶς ἀντίστοιχες τοῦ Ζαλόγγου καὶ τῆς Ἀραπίτσας τῆς Νάουσας: εἴκοσι περίπου παρθένες καὶ γυναῖκες μὲ τὰ παιδιὰ τους νομίζοντας ὅτι πρόκειται νὰ αἰχμαλωτισθοῦν προτίμησαν νὰ πέσουν κάτω στοὺς γκρεμούς…*»[11].

Η Χορηγόσκαλα έρχεται να προστεθεί στο Ζάλογγο, στην Αραπίτσα και σε πολλά ακόμη σημεία αυτοθυσίας που, σε πείσμα των αποδομητών της νεώτερης ιστορίας μας, «φυτρώνουν» με «ενοχλητικό τρόπο» εδώ κι εκεί...

[9] Ιω. Θ. Κολοκοτρώνης, *Ἐπιστολαὶ καὶ διάφορα ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Ἀπὸ 1821 μέχρι 1827. Συλλεγέντα μὲν ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη*, Αθήνησι 1856 (*«Ἐπιστολὴ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη πρὸς τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπήν»*), σελ. 330-333.

[10] Ν. Σπηλιάδης, *ό.π.*

[11] *Ι.Ε.Ε.*, τ. ΙΒ΄, σελ. 419 (το ίδιο κείμενο βρίσκεται και στην *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ζ΄, σσ. 559-560, του Απόστολου Βακαλόπουλου).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι.Ε.Ε., τ. ΙΒ΄, Εκδοτική Αθηνών, 1975.

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1700-2000, τ. 3, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

Ιστορία των Ελλήνων, τ. 11, εκδ. Δομή, Αθήνα χ.χ.

Καλαμαράς Αγησίλαος Κ., *Αλαγονία και Αλαγόνιοι*, τ. Α΄ και Β΄, εκδ. Συλλόγου Αλαγονίων Καλαμάτας, Καλαμάτα 2001 και 2003.

Καλυβιώτης Στ., «Χορηγόσκαλα (γκρεμισμένες γυναίκες)», περ. *ΕΚΦΡΑΣΗ*, τ. 60, Ιούλιος 2007.

Καλυβιώτης Στ., «Χορηγόσκαλα και οι “γκρεμισμένες γυναίκες” της Νέδουσας», περ. *ΕΚΦΡΑΣΗ*, τ. 61, Οκτώβριος 2007.

Καραμπελιάς Γιώργος, *Συνωστισμένες στο Ζάλογγο*, Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Κόκκινος Διον., *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις*, εκδ. Μέλισσα, Ἀθῆναι, 1959.

Κολοκοτρώνης Ιω. Θ., *Ἐπιστολαὶ καὶ διάφορα ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Ἀπὸ 1821 μέχρι 1827. Συλλεγέντα μὲν ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη*, ΑΘΗΝΗΣΙ, 1856.

Μασουρίδης Αντ., *Ἀλαγονιακά*, ἐν Ἀθήναις, 1936.

Οικονόμου Μ., *Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας*, ἐν Ἀθήναις 1874.

Παπαρρηγόπουλος Κων., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 20, εκδ. National Geographic, Αθήνα 2009-2010.

Σακελλαρίου Μιχ., *Η απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο*, εκδ. Π.Ε.Κ., Ηράκλειο 2012.

Σπηλιάδης Ν., *Ἀπομνημονεύματα (1821-1843)*, εκδ. Π.Φ. Χριστόπουλου, Αθήνα 1975.

Χρυσανθόπουλος Φώτιος ή Φωτάκος, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, εκδ. Φιλολογικά Χρονικά, Αθήνα 1960.

Ψιμούλη Βάσω, *Σούλι και Σουλιώτες*, εκδ. ΕΣΤΙΑ, Αθήνα 2006.

Εφημ. *ΦΩΝΗ Καλαμάτας*, διάφορα σχετικά δημοσιεύματα Β. Βαρελά, Γ. Πετράκου και Ηλ. Λαζάρου από 26/5/2009 έως 12/8/2009.

ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ

Ο Μάριος Αθανασόπουλος γεννήθηκε το 1973 στη Σπάρτη Λακωνίας και ζει και εργάζεται στην Καλαμάτα Μεσσηνίας, ενώ κατάγεται από το χωριό Νέδουσα Αλαγονίας στον ΒΔ Ταΰγετο. Εργάζεται ως φιλόλογος στη Μέση Εκπαίδευση και είναι υπεύθυνος του Γραφείου Σχολικών Δραστηριοτήτων στη Μεσσηνία. Η διατριβή του αφορά τη φιλοσοφία της ιστορίας στο Βυζάντιο (*Απόψεις περί Ιστορίας στο έργο των ιστορικών της Αλώσεως*). Έχει συμμετάσχει σε αρκετά συνέδρια και έχει δημοσιεύσει διάφορα άρθρα και μελέτες σε επιστημονικά περιοδικά και εφημερίδες. Τα τελευταία τρία χρόνια διδάσκει στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας του Παν/μίου Πελοποννήσου «Ηθική Φιλοσοφία» τα μαθήματα: «Κείμενα Μεσαιωνικής και Αναγεννησιακής Ηθικής» και «Περιβαλλοντική Ηθική».